

KRITIKUS KRITIKA

avagy

bírálat a monitoron innen és túl

„A kritikus az a kesztyű, aki kéznek hisz magát,
és ha csak teheti, ökölbe szorul”¹

Kornis Mihály

Milyen volna az egyetemes emlékezet, ha nem létezne kritika? Sosem tudjuk meg. Ezen gondolkozni is felesleges. Merthogy számos kiváló és kevésbé sikeres irodalmi műről sem maradt volna fenn semmi önmagán túl, ha nem írtak volna róla kritikát.

De mi is a kritika? A természeténél fogva: bírálat. Ám nem úgy bírál, ahogyan egy bíró teszi, törvények alapján, értelmezve és alkalmazva a jogszabályban leírtakat és azok összefüggéseit. A kritikus egy olyan, soha nem kodifikált rendszer szerint dolgozik, szubjektumából eredően, amely szellemi, erkölcsi és társadalmi „bútorozottságának” megfelelően elmondja, leírja, mit gondol az adott műről, tárgyról, gondolatról. Különféle hivatalos meghatározásaiban persze benne foglaltatik az is, hogy a kritika az alkotások értékeinek és hibáinak esztétikai elvek alapján történő megítélése, ám ezek az elvek koronként és országonként, közösségekként változnak, és mindig csak az adott kulturális- és társadalmi közegben jelentenek többnyire egységes szempontrendszert.

Ilyen egységes szempontnak számít az évszázadok során kialakult és elfogadott erkölcsi rend; a társadalmi, ideológiákra épülő magatartási forma; a törvényi akarat; az olvasói szokásokra épülő elvárás; a technikai körülmények adta lehetőségek előírásai; a művészet, a művészettudomány szokásainak és elvárásainak szabályzórendszere, valamint a műfaji kötöttségek követelménye.

¹ KORNIS Mihály: Színházi dolgok. 193. oldal, 4. bekezdés. Tercuim Kiadó, 2003

Merthogy a kritika egyszerre épül mindenre, ami emberi, és arra, amelyen az ember folyamatosan változtatni akar. A kritikus mindezt egyszerre veszi figyelembe és tartja semminek. S hogy miért teszi ezt? Mert a kritikusi magatartás lényege a teremtés, szükség szerint használva – a dolgoztunk szempontjából vizsgált irodalom – eszköztárának minden lehetőségét. Ez adja a kritikusi munka lényegét, amelynek eredője nem más, mint az adott mű egészének elemzésében kibontakozó és megmutatkozó alkotói szabadság. Persze nem a féktelen és kontrollálatlan szabadság, hiszen, mint láttuk, léteznek egyetemes rendezői elvek a kritikaírásban, ám az alkotó emberben, mint biológiai-társadalmi lényben benne rejlik az önállóságra, valamint a teremtésre és a pusztításra való hajlam. Ha úgy tetszik, a bennünk rejlő és kibontakozni képes individualizmus² az, amely létrehozza és érdekessé teszi a műfaj önmagát: a kritikát. Ez az egyénközpontúság mindig is megvolt az emberben, csak nem mindig kapott teret és lehetőséget a történelem folyamán. Amióta azonban a felszínre tört, vissza sem lehet kényszeríteni korábbi, mentális börtönébe – erre a másként látók és gondolkozók érvei, hivatkozásai, sőt a diktatúrák sem képesek. Az egyén eszmélése ugyanis sokkal erősebb a megnyilatkozás elfojtására tett kísérleteknél, s ha mégis erre törekedne valaki, csakis lokálisan képes erre, globálisan semmiképp.

Jacques Barzun eszmetörténész szerint a mai értelemben használt művészeti kritika alapjai a XVIII. század végén születtek, „*egészen addig csak a pályatársak bíráló megjegyzései, észrevételei léteztek; olykor a műkedvelőké, amikor fellángoltak a viták egy-egy irányzat körül.*”³ Magyarország is korán csatlakozott ehhez a „mozgalomhoz”, példa erre az első magyar esztétikai folyóirat, az Élet és Literatúra (1826-1833). A Szemere Pál és Kölcsey Ferenc által szerkesztett kiadvány önálló gondolkodásra, ítéletre, a választás szükségességére, a műbírálati elvek és szempontok elsajátításra akarta nevelni az olvasókat. Azóta is számos társadalmi-irodalmi kiadvány, folyóirat (a teljesség igénye nélkül: Nyugat, Kritika, Magyar Csillag, Alföld, Jelenkor, Kortárs, Élet és Irodalom, Mozgó Világ) foglalkozott, foglalkozik a kritika műfajával, mint műbírálattal, és a kritika előszobájának számító recenzióval, a műismertetéssel.

² „A tekintéllyel szemben az individuális ítélet nagyobb súlyáról, végső soron a szabadságról van szó, amivel az ember körülhatárolhatja azt, ami neki tetszik. Ez a tetszés nem föltétlenül következik magától értetődően a hagyományból vagy más autoritásból, hanem személyes döntés, amely egyben jellemzi is a személyiséget.” RADNÓTI Sándor: Jó ízlés, rossz ízlés. Előadás. Mindentudás Egyeteme, 2003. április 22.

³ Jacques BARZUN: Hajnaltól alkonyig, 255. oldal, Európa Kiadó, 2006

Létezik egy harmadik forma is, a rövid, gyors és egyszerű megnyilvánulási forma: a vélemény. Rövidsége, gyorsasága és egyszerűsége miatt hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a vélelénynél tisztább és „humánusabb” műfaj nem is létezhet az irodalomban, a kommunikációban, hiszen nem kell hozzá több erő, mint amennyivel kiterítünk egy royal flush-t⁴ az asztalra. A helyzet azonban az, hogy a kritika műfaja ennél bonyolultabb. Merthogy egyrészt jól körülhatárolható tényekre épül, elemez, összevet, kibont, másrészt – bármennyire küzd is a teljesség élményének megteremtéséért, a végén, az olvasóban lerakódó összhatásként mégis egyszerű – vélemény lesz belőle. Csakhogy – és alighanem ez a legfontosabb ismérve a kritikának – bármely művel, alkotással kapcsolatban kialakított álláspontunk akkor indokolt és érthető, ha az egészből jutunk el az egyszerűhöz – ab esse, ad posse⁵, azaz a valóságból a lehetőségre. Ráadásul a kritikára is érvényes a kommunikáció hármias alaptétele, amely szerint minden olyan információ, amely üzenetet hordoz magában, az hatással lesz a befogadóra. Más szóval: minden kritika manipulál. Csak az nem mindegy, hogy tudatosan vagy tudattalanul teszi-e ezt, s milyen eszközöket használ ehhez. Ám akár így teszi, akár úgy, az információ-üzenet-hatás⁶ hármias egysége alapján dolgozik – ebből a megközelítésből pedig világos a képlet: minden kritikus a befolyásolás művészetét gyakorolja.

Jó üzenet volna ez az íróknak? Ha ugyanis ennyire egyértelmű a befolyásolás ténye, gondolhatnánk azt is, hogy foglalkozni sem kell a kritikákkal. Ha ugyanis azok úgyis önálló életet élnek, az íróknak elegendő csupán a saját dolgukkal törődni, írni a novelláikat, a regényeiket. A helyzet azonban az, hogy minden kritika egyben útmutató is. Megmutatja gyengeségeinket és erősségeinket. Olykor azokra a képességeinkre is rávilágít, amelyekkel nem is rendelkezünk, más – általunk eddig nem ismert – tulajdonságainkat pedig éppen a kritika segítségével fedezzük fel. Ennek oka is egyszerű: a bennünk, magunkról, valamint a rólunk kialakult és kialakított kép sok esetben nem egyezik. Meglepidőhetünk, kételkedhetünk ennek valóságosságában, ám a kérdésre adott válasz minden esetben csak az lehet: mennyire fedi egyik a másikat; mennyire vagyunk képesek elfogadni ezt, tanulni belőle; mennyire vagyunk képesek úgy tekinteni a kritikára, mint bírálatra, ítéletre, azon belül is támadásra vagy támogatásra; s mennyire úgy, mint szükséges rosszra vagy jóra.

⁴ A legerősebb kombináció a pókerben, azonos színből álló (tíz-es-bubi-dáma-király-ász) sorozat.

⁵ latin mondás

⁶ F. TÓTH Benedek: Az információ szerepe az újságírásban. Belső, oktatási jegyzet. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2003

Ebből is látszik, hogy komplex műfajról van szó. Ráadásul, ha ez eddig nem derült volna ki, még bonyolultabb a helyzet. Merthogy egy kritika legalább annyira szól a kritikus személyéről, mint az adott műről, amit a kritikus elemez, azaz: legalább annyira szól a kritika tárgyának alkotójáról, mint arról a korról és társadalomról, amelyben a mű, annak szerzője, illetve a kritika, valamint annak szerzője megszületett.

Ebben a mostani műfaji felvillanásban arra teszek kísérletet, hogy a kortárs magyar science fiction szemszögéből vizsgáljam az irodalom kritikai megnyilvánulásait, változásait. Teszem ezt azért, hogy rávilágítsak arra a tényre, hogy a kritika műfaja jelentős átalakuláson megy keresztül. A globalizálódó világban ugyanis egy új kommunikációs csatorna tágítja helyét a világ szinte szegletében. Ez a virtuális tér, az internet világa. Ezt a rendszert, a képernyőn túli világot – úgy tűnik – nem csak azok a szabályzók működtetik, mint a képernyőn inneni ökoszisztémát. Ebben az új rendben egyre többen ismerik fel – újból és megint – az individualizmus élményét. Ez az individualizmus azonban egészen más, mint amit a XVI. századi társadalmi (reneszánsz hatás), ideológiai (protestantizmus), és gazdasági (Amerika felfedezése) változásai eredményeztek a felvilágosodás korára. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az emberi értelem és létezés kiteljesedésének korszakában, a homo perfectus⁷ vagy a poszthumán⁸ létezés vízióinak korában egyre többen érzik úgy, hogy önmaguk, személyazonosságuk nélkül is megnyilatkozhatnak, arcuk vállalása nélkül is közölhetik véleményüket – anélkül, hogy kitennék magukat a személyes megítéltetés procedúrájának. Meglehetősen kettős identitású világ születik ebből, amelyben – a biológiai létezés nélküli világban – önmaga azonosítása nélkül bárki létrehozhatja virtuális személyiségét, amelynek – akár – még csak hasonlítani sem kell az eredetire. E világ résztvevői miért is követnék az egykor fontos – monitoron inneni – szabályzókat? Miért ne próbálnák meg felülmúlni azokat? Ez világ a vélemények igazán szabad áramlásának birodalma – amelyben persze elférnek a régi rend követői is, ám helyüket – egyelőre – kevésbé találják.

E világ küszöbén már túllépett minden ember, aki használja az internetet; aki felismerte a képernyőn túli űr végtelen lehetőségét és fontosságát. Ebben a világban másként hatnak az alapvető emberi hívószavak is, mint például humánus, esztétika, erkölcs, ideológia, ego. És másként hangzik az a szó is,

⁷ tökéletes ember

⁸ lényegében: továbbfejlődött, képességeiben megváltozott, kiteljesedett ember

hogy kritika, amelyet a görög kritész, kritikósz (krino=ítél) szóból eredeztetünk, s amelynek célja eredetileg az adott mű elemzése, megítélése, művészeti térben való elhelyezése; felmagasztalása vagy éppen lekicsinylése volt. Úgy tűnik, az amúgy szintén az ember által teremtett virtuális térben minden fogalomnak újra meg kell vívnia a csatáját önmagáért, hogy aztán letisztultan újra megtelítődjön értelemmel és értékkel, hogy megtalálja helyét egy újonnan szerkesztett fogalomtárban.

2.

A következőkben kiválasztottam két személyt: egy irodalomtörténészt, S. Sárdi Margitot, az ELTE docensét, az irodalom- és kultúra tudományok doktorát; valamint egy bloggert, az önmagát csak Attila néven jelölő, az RPG.hu műbírálóját, a kortárs magyar sci-fi egyik internetes nyomkövetőjét. Miért éppen őket? Mert mindketten műbíráltnak vetették alá négyszeres Zsoldos Péter-díjas, 2007-ben az Európa Legjobb Sci-fi írója díjat elnyerő Szélesi Sándor *A beavatás szertartása*⁹ című regényét. S. Sárdi Margit és Attila ráadásul – a megítélésem szerint – két fontos pozíciót foglal el a műbírálathoz egyenesen. A vélemény, műismertetés és műbírálathoz hármaságában Attila inkább a vélemény és műismertetés szakaszán, S. Sárdi Margit pedig inkább a műismertetés és műbírálathoz területén. Merthogy a monitoron túli világban mintha erősebben érvényesülnének a puszta – ráadásul arc, személyazonosság vállalása nélküli – vélemények, mint az elemző írások. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy igazoljam, hogy miként módosulnak a klasszikus kritikai iskola főbb szabályai (részizagság, lebegtetés, elfogultság, stílus, kívül-belül) a képernyőn túli világban. Nem célom dicsérni az egyiket vagy támadni a másikat, csupán a kritikai megnyilatkozás két alkalmazási módozatát teszem egymás mellé. Persze, nyilván, ez is egyfajta szemléletet, kiválasztási szempontrendszer tükröz. Akárcsak egy kritika.

⁹ SZÉLESI Sándor (Anthony SHEENARD), *A beavatás szertartása*, Bp., Metropolis Media, 2009 (Galaktika Fantasztikus Könyvek).

Részigazság

Egy anekdota szerint, az egyik fiatal színházrendező jelentős pénzüsszeggel tartozott Csontos Gyulának¹⁰, a neves színművésznek. A rendező éppen egy Shakespeare-darabot állított színpadra, és úgy gondolta, a premier estéje lesz a legjobb alkalom arra, hogy megadja a tartozását. Amikor véget ért az előadás, egy borítékkal a kezében a színművész elé lépett. Csontos ekkor ránézett, és csak ennyit mondott: – Hagyja, Shakespeare-nek sokkal többel tartozik!

Ez az anekdota annak a példája, hogy az igazi kritika rövid, tömör – és tanulságos. Ehhez azonban feltétlenül tudnunk kell azt is, mihez képest tömör és tanulságos. Az évszázadok során – kultúránként eltérő vonatkozásai ellenére – kialakult némi egységes elvárás a kritikai alapelveket illetően. Az egyik az, hogy a kritikusnak mindig az egészet kell látnia, sosem szabad megelégednie a részletek igazságával.¹¹ Azaz a legtöbb hibát akkor követi el valaki, ha egyetlen kiragadott részlet alapján dicsér vagy marasztal el. Attila öt részletet is kiemel Szélesi regényéből, ám egyikről sem tudjuk meg, mi a célja vele. Öncélúan az olvasóra bízta ennek értelmezését.¹² A bekezdések közötti kiemelések sejtetések maradnak, Attilának – talán – a művel kapcsolatos elégedetlenségének volnának bizonyítékai, de erre csak következtetni lehet. Miközben megtehetné, hogy segít rajtunk, s ehhez még esszéjét sem kellene írnia, csak magyarázatot, mert tudnia kellene, hogy – akárcsak más műbírálók esetében – az általa leírtak alapvető olvasmányélményét is az írás gondolatmenete¹³ adja meg, nem pedig a magyarázat nélküli közlés. S. Sárdi Margit ezzel szemben egyetlen szó szerinti kiemelést¹⁴ alkalmaz, ám meg is indokolja, miért ezt idézi a kritikájában. Egészen pontosan éppen fordítva teszi ezt: az egész elemzésben a jellemábrázolási rész írói eszköztárát példázza a kiemeléssel.

¹⁰ CSORTOS Gyula, magyar színművész (1883-1945)

¹¹ „A részlet-igazságra, az egyetlen ötletre épülő kritika torzító tükör: megzavar és majdnem és majdnem úgy hamisít, mint a teljes tévedés.” ILLÉS Endre: A kényelmes kritika. Új írás, 1962. június

¹² Idézet ATTILA kritikájából. SZÉLESI Sándor, A Beavatás szertartása: „Guilden arra gondolt, milyen remek lesz uralni ezt a bolygót, ezeket az óriásokat. Már alig várta, hogy más földrészeken is kijelölje a telepek helyét. Csodálatos lesz.” rpg.hu/iras/mutat.php?cid=5658

¹³ „A kritikus méltányosság annyit tesz (szerintem), hogy minden fölbukkanó fontos szempontot, összefüggést igyekszünk végiggondolni egy-egy művel kapcsolatban.” KERESZTESI József: Szerintem a kritika. Az olvasó lázadása?, 15. o. Kalligram, 2008

¹⁴ (És mennyi mindent mond el ez az eszköztelenség! mennyire vonzóvá és emberivé teszi Davidet egyetlen mondat: „– Azt mondom, hogy nincs is vége – közölte David a konyhai eszközökkel.” [83.]) S. SÁRDI Margit: Kritika: SZÉLESI Sándor (Anthony SHEENARD) – A beavatás szertartása, sfszakosztaly.hu/kritika-szelesi-sandor-anthony-sheenard-a-beavatas-szertartasa.php

Összevetés: Attila technikai megoldása nem terheli meg túlságosan – a kritikai érvekre talán amúgy is kevésbé fogékony – közönségét. Az ilyen típusú írások bár tartalmazhatnak kritikai elemeket, mégis inkább hangulati jelentések, semmint kritikák. Az ilyen írások a legtöbb esetben önmaguk hangulatjelentői, ám kiválóan alkalmasak a befolyásolásra és a hangulatkelésre. S. Sárdi Margit megmarad a mű feldolgozásánál, és ezzel a magyarázatokra, a miértekre kíváncsi olvasó igényét is kielégíti. Hangulati elemeket tartalmazhat az ilyen kritika, de ettől még a műfaj keretein belül marad. Nem keresi a hangulatkeltés és befolyásolás eszközeit. Nincs is rá szüksége.

Lebegtetés

Egyszer ezzel a kérdéssel fordult tanítványához a buddhista tanító.

– Ki vagyok én?

Mire a tanítvány így felelt:

– Miért tőlem kérdezed, ha magad sem tudod a választ?!

Sokan gondolják úgy, hogy a kritikusnak mindenre tudnia kell a választ az adott művel kapcsolatban, miközben elegendő felelnie azokra a kérdésekre, amelyeket felvet. Sőt, sokszor még azokra sem kell válaszolnia, ám ha már felvetette, illik megoldást adni az olvasónak. S nem is feltétlenül az olvasók kiszolgálásért, hanem mert a kritika önmagáért is küzd. Stílusában és gondolatvezetésben egyaránt. S. Sárdi Margit például dramaturgiai kérdést tesz föl a regény férfi-női viszonyait boncolgatva, amit maga Szélesi hagyott nyitva (vagy kibontatlanul?) a regényben. Egyszerű kérdéssel, anélkül, hogy választ kapnánk, mégis úgy érezzük, hogy hozzátesz az észrevétel valamit a regényhez, és magához a kritikához is.¹⁵ Attila is megpróbálkozik felvetéssel (összehasonlítással), s még jól is indul vele, a végén mégis hagyja lebegni az olvasót a semmiben.¹⁶

¹⁵ „Magánéleti konfliktusnak tűnik, hogy a társadalombeli léttől elszokott, gyászba merevült férfi újra nővel találkozik, ám ez a viszony is mihamar az őszinteség és tettetés, áttételesen a két mentalitás ~ két társadalmi eszmény ellentétévé lényegül. (Kár, hogy ez az ellentét végül nem vesz részt a végső, nagy összeütközésben, a földi kolónia kihalásával megszűnik működni: ez olyan, mintha az első felvonásban a falra akasztott puska sosem sülné el a dráma folyamán.)” S. SÁRDI Margit: Kritika: SZÉLESI Sándor (Anthony SHEENARD) – A beavatás szertartása, sfszakosztaly.hu/kritika-szelesi-sandor-anthony-sheenard-a-beavatas-szertartasa.php.hu

¹⁶ Idézet ATTILA kritikájából. SZÉLESI Sándor, A Beavatás szertartása: „Terry Pratchett Nationja járt körbe hasonló témákat nemrég és az eredmény kiválóra sikerült, nem csak az ifjanc olvasók számára. (...) Szélesi sajnos nem egy Pratchett.” rpg.hu/iras/mutat.php?cid=5658

Összevetés: Egyszerűbb odavetni valamit az olvasónak, mint megmagyarázni azt. A célja ennek nem feltétlenül abban keresendő, hogy a kritikus nem tud felelni az önmaga felvetésére, mint inkább abban bízunk, ennyi is elegendő. Nos, a helyzet az, hogy ez kevés, de hangsúlyozom: egy kritika sorsa azon is eldőlhet, mennyire fogékony és kíváncsi az ok-okozatokra a kritika befogadója, s mennyire tolerálja a kritika írójának stílusát, felkészültségét.¹⁷ Olykor még a legkiválóbb tollúak is beleesnek ebbe a csapádba, máskor a legkörültekintőbbek is érdektelenné válhatnak túlságosan tudományos elemzéseikkel. A megoldás egyszerű: mindenkinek értenie kell, mit miért ír le, különben érthetetlen marad, vagy olyan válaszokat kap a felvetéseire, amiket talán soha nem is akart leírni, mondani – más esetben sugallni.

Elfogultság

Magyarországra látogatott 1922-ben Ray Goetz¹⁸ és barátja, hogy megnézze Molnár Ferenc A hattyú című darabját. Molnár egyik rosszakarója próbálta a magyar szerzőt befeketíteni a producer előtt, mondván Molnár régebben tűrhető darabokat írt, de újabban gyenge dolgokat firkál, és éjszakákon át konyakot vedel. Az előadás után a rosszakaró megkérdezte a producertől, látták-e tegnap Molnár darabját, mire Goetz azt felelte, hogyne, s mivel ő is írni készül egy darabot, elárulhatná, hol vásárolható az a konyak, amiből Molnár is inni szokott.¹⁹

Aligha születik elfogulatlan kritika. De ez így is van rendjén. Az elfogultság ugyanakkor – különösen fokozataiban – sokféle lehet: elfogultság a műbíráló tárgy mellett/ellen, az elemzésre szánt mű szerzője mellett/ellen, és elfogult lehet a kritika önmagához mérten is, mert áthatja például a küldetéstudat, egy soha nem igazolt, de feltételezett igazság kimondásának kényszere, vagy éppen a kritika önmagába szerető stílusa. Attila meglehetősen erővel ostromolja Szélesi Sándor írói mivoltát: éles támadója és bírálója. Attila szóhasználatából, mondataiból lehet erre következtetni. Példák sora: „*Remélem, egyszer eljön az*

¹⁷ „...míg korábban csak egy bizonyos szintű háttértudással lehetett belevágni egy szöveg online publikálásába, addig az új, egyszerű kezelőfelületen elérhető blogszolgáltatók segítségével ma már valóban bárki megteheti ezt, aki rendelkezik internethozzáféréssel.” TÓFALVY Tamás: A kritikus közösség, 175. o., Kalligram, 2008

¹⁸ Ray GOETZ amerikai zeneszerző, producer (1886-1954)

¹⁹ Történet BARTA Vanda feljegyzései alapján. MOLNÁR Ferenc: Útitárs a száműzetésben. 210-211. o., Táncsics Könyvkiadó, 1958

*idő, amikor a szerző a fantáziáját is használni fogja, mert ez itt elég földhözragadtra sikerült*²⁰, (Nincs kibontás. Mitől földhözragadt?); „...a kötet elolvasása után megerősíthetem, az általam olvasott írásai közül magasan ez eddig a legjobb darab. Jobb pillanataiban már el is éri az érdektelen közepszerűség szintjét.”²¹, (Cinikus – amit elbír ugyan egy műbíráló, de mitől és mihez képest közepszerű?); „*A félreértések elkerülése végett: az Árnyak ébredése nem a legrosszabb regény, amit idén a Zsoldos-díjra jelöltek, az majd az Elveszett emberiség lesz. Ez egyszerűen egy újrafelhasznált sablonokból építkező, unalmas betűhalmaz*”²², (Ismét kibontás nélküli kijelentés). S. Sárdi Margit ugyanakkor meglehetősen érzelmi közelséggel ír Szélesiről, és ebben homlokegyenest más, pozitív képet alkot az íróról²³, mégis, tényszerűen, indokoltan teszi.

Összevetés: Vajon kinek van igaza? Ennek eldöntéséhez, olvasóként nem kell ismernünk a kritika műfaji szabályait. Elegendő az is, hogy megfigyeljük, mennyire törekszik egy kritikus alátámasztani az érveit tényekkel. A szigorú formai kötöttségekhez szokott elemző sosem tenne olyat, hogy megfeledezik erről a szemponttól, legfeljebb tudatosan követ el olyat, amelytől azt reméli, hogy szórakoztatóbbá teszi az írását, s vele együtt – úgy hiszi – népszerűvé önmagát is. Mert Attila gondolhatja úgy, hogy Szélesi Sándor egy közepszerű író, S. Sárdi Margit pedig tarthatja Szélesit kiválónak. Az igazságot ugyanis mindig önmagában hordozza az eredeti mű, mint ahogyan az igazságtalanságot is felfedi a kritika, ha szándékosan, bármiféle vezérlőelvtől hajtva, tudatosan megtéveszteni, negatív vagy pozitív irányba akarja befolyásolni az olvasót. Ettől függetlenül persze egyáltalán nem mindegy, milyen nyomot hagynak a kritikusok maguk után, hiszen azt már az ókorban is tudták, hogy *audacter calumniare semper aliquid haeret*²⁴ – azaz merészen kell rágalmazni, valami mindig megmarad belőle. De ez fordítva is igaz: ha valakit sokat dicsérünk, egészen addig kiválónak hisszük, amíg meg nem győződünk annak ellenkezőjéről. Az internet az elfogultság megjelenítésére kiváló terepet biztosít:

²⁰ Idézet ATTILA ismertetőjéből. SZÉLESI Sándor: Hogyan szabaduljunk meg önmagunktól? novella, Kétszázadik, Galaktika, Metropolis Média Kiadó, 2009, rpg.hu/iras/mutat.php?cid=5661

²¹ Idézet ATTILA kritikájából. SZÉLESI Sándor: A láthatatlan város. rpg.hu/iras/mutat.php?cid=5158

²² Idézet ATTILA kritikájából. SZÉLESI Sándor: Árnyak ébredése. rpg.hu/iras/mutat.php?cid=4667

²³ „...a magyar SF-irodalomban jelen vannak azok az integer íróegéniségek, akik nem szorulnak angolszász nevek mankójára, olvasótáboruk ismeri és a maguk írásművészetéért szereti őket. Szélesi Sándort például ezekért a felejthetetlen jellemekért és fájdalmas emberi cselekményekért.” S. SÁRDI Margit: Kritika: SZÉLESI Sándor (Anthony SHEENARD) – A beavatás szertartása, sfszakosztaly.hu/kritika-szelesi-sandor-anthony-sheenard-a-beavatas-szertartasa.php.hu

²⁴ Ókori mondás. PLUTHARKOSZ görög író (45-120) szerint NAGY Sándor (kr.e 356-323) makedón király egyik udvaroncától származik

a névtelenség és álnevek mögé bújva a legtöbb blogger és hozzászóló úgy érzi, hogy véleményének szentsége és sérthetlensége színtere lehet a monitoron túli világ, mondván a bejegyzések önmagukban is értéket képviselnek – hiszen a gondolatuk által született, belőlük teremtett. Ez azonban korántsem „taoista” hozzáállás, hiszen a vélemény felvállalása jellem kérdése, a kritika elviselése lelki stabilitásé, szellemi „bútorozás” kérdése, a láthatóság pedig tisztelet kérdése. S milyen különös, a kritika – és a vélemény is – mindeközben és ennek hiányában is éli önálló életét, kifejti hatását. Ezért is azonosulnak sokan azzal a téveszmével, hogy nincs is szükség arcra, megjeleníthető, azonosítható személyiséghez a véleményhez, a hozzászóláshoz, a kritikához, mert a semmiben – a monitoron túli világban – a szimpla vélemény és a kifejtett műbírálathoz is önálló identitással bír: önmagát azonosítja önmagával. A virtuális világban úgyis csak a hatás a fontos, a gyorsaság, az információ átadása minél egyszerűbb megfogalmazásban, gondolati töltéssel és méretben. Miközben a szó csak szó, a mondat csak mondat. A felelős értük mégis az, aki leírta azokat. A névtelenség pedig a legstabilabb világot is kikezdi előbb-utóbb. Mert az ember csak ember marad, aki folyamatosan kérdéseket tesz föl, amelyekre előbb vagy utóbb, de válaszokat vár.

Stílus

- *Mi kell Andzseló?*
- *Máj kell Dzsekszon!*
- *Keni Rodzsersz!*

Attila több betűt áldoz A Beavatás szertartása című regényre, mint általában a novellákra, amitől úgy tűnik, mintha érdemben és mélyebben foglalkozna vele. Ám írása így is megmarad a hangulatjelentés kritikainak tűnő szintjén. Annak ellenére, hogy kiemel részeket, mégis csak véleményt mond. Annak ellenére sem lépi túl a 'szerintem' mélységét, hogy konklúziójában már összehasonlításba is bocsátkozik, megpróbálja elhelyezni a regényt az irodalom rendszerében. Ám mindezt továbbra is tagadásból teszi, s ráadásul nem tud túllépni az írást, önmagát népszerűsítő nyelvi zsonglörködésen.²⁵ Tagadhatatlan

²⁵ Idézet ATTILA kritikájából. SZÉLESI Sándor, A Beavatás szertartása: „A könyv végjátéka amúgy az addig közepesen és unalmasan dülöngélő regényt gyakorlatilag megfogja, kicibálja a pajta mögé és többször tarkón lövi. Bizonytalanul úgy érzem, a szerző felkavaróan drámai hangulatot próbált teremteni, ehelyett valami kulisszahasogató blöddlit sikerült összekalapálnia. Anélkül, hogy le akarnám löni a csattanót, kábé olyan befejezésre kell gondolni, mintha mondjuk a 80 nap alatt a föld körül végén Mr. Fogg tényleg lekésné a

viszont, hogy stílus ez is, ráadásul végig azonos stílus, ám fontos kérdést hagy nyitva előttünk: miért? Illetve: kinek és minek az előnyére vagy hátrányára? Ugyancsak stílusban marad mindvégig az írásában S. Sárdi Margit is, ám ez a stílus – nincsen szüksége szlengre, sem indulatszavakra – egységesnek tűnik a kritika átgondoltsága és felépítése miatt.²⁶ Mindezt persze érezhetjük azért is, mert szóhasználatában igényes, s bár a tudomány szótárából válogat szakszakszavakat, továbbra is fontos szempontnak tartja azt, hogy magyarázzon, értelmezzen, elemezzen.

Összevetés: Két stílus, amely úgy tűnik, összevethető, miközben mégsem. Gabrielle Coco Chaneletől származik a mondás, miszerint „*a divat változik, a stílus marad*”. Átfordítva ezt az irodalomra, a kritikai műfajra, talán így is hangozhatna: aki tartalom nélkül használja a nyelvet, az soha nem mond semmit. Az illető csak beszél, beszél, egy idő után azonban egyre kevesebben értik majd, mit mond. Megvan persze a másik oldal veszélye is, hiszen az ember hajlamos komolyabban venni azt, ami távolabb áll tőle, aminek nem érti szakszavait, és a dekódolás hiánya ugyanazt a hatást érheti el, mint a felesleges nyelvi bűvészkedés. A megoldás ezúttal is az értelmező, elemző kritika felé billenti a műfaj jövőjét, még akkor is, ha a netes világ a gyorsabb sikerek elérését adja és ígéri – rövidtávon. A túlságosan laza nyelvi környezet is kelthet bennfentes érzést, és az internet világa erre tökéletes terepet ad. De a szleng, vagy éppen a szitokszavak használata jelentheti azt is, hogy csak a nyelvi elemekkel tud érvényesülni az illető, valódi mondanivalójának lényege a szórakoztatás, a figyelemfelkeltés, nem pedig az elemzésre, kifejtésre való szándék. Ennek hatására számos szubkultúra születik a monitoron túli térben. Ezeknek a szubkultúráknak, a falkaszemlélet összetartó élményével működő csoportosulásoknak éppen ez az egyik legfőbb ismérve: azonos nyelv- és jelrendszert használnak. Attila tökéletesen kiszolgálja ezt az igényt, ezt a világot. Ha más stílusban próbálna írni, mondjuk egy klasszikus esszéhez szükséges stílussal és felkészültséggel, még az is lehet, éppen az a falka tagadná ki, amelyikért küzd és dolgozik. Ezért a legtöbbször nem is érdemes e csoportosulás megnyilvánulásait összevetni a megszokott társadalmi, tudományos etikai normák alapján működő csoportosulásokéval, de azt sem

határidőt, vagy mondjuk az Egri Csillagok lezárásaként a győztes várvédők megpusztulnának egy szalmonellamérgezésben.” rpg.hu/iras/mutat.php?cid=5658

²⁶ „A klasszikus, dramaturgiailag kerekre zárt ív a tematikában sem teljesedik ki, a modern regények nyitott vége itt is jellemzi a művet: hiába záródik le a szereplők sorsa, az alapkonfliktus fennmarad: az emberiség továbbra is ki fogja küldeni a maga előőrs-kolóniáit az univerzumba, és a jelek szerint, akár a Bourbonok, sosem tanul a hibáiból.” S. SÁRDI Margit: Kritika: SZÉLESI Sándor (Anthony SHEENARD) – A beavatás szertartása, sfszakosztaly.hu/kritika-szelesi-sandor-anthony-sheenard-a-beavatas-szertartasa.php

állítom, hogy el kellene fogadni a rendszerüket olyannak, mintha az jól működne. Működik, mert működtetik. A szabályzói viszont képlékenyek még, menet közben formálódnak. Még az is lehet, előbb-utóbb találkozik a két világ, valahol félúton. A kérdés csak az, hogy melyikből mit kell feladni ahhoz, hogy ne alakuljon ki az emberi én és tudásbázis kettősége. Egy olyan rendszert, amelyben az egyik alapnak számítja a felszínességet, az érvek nélküli vélemény szabadságát, a nyelvi kötetlenséget, a trágár szavak vagy a rosszul értelmezett és használt fogalmak stílusertetőnek vélt halmozott használatát; a másik pedig nem ismeri fel, hogy a tudásbázis csakis úgy növelhető, ha senki nem mond le a gondoskodó nevelés és oktatás fontosságáról és szükségességéről – sem a képernyőn innen, sem azon túl.

Kívül-belül

Jan Hus²⁷ 1415-ben – tanai miatt – máglyahalálra ítélte az egyháza. Az anekdota szerint már égett alatt minden fahasáb, amikor egy idős asszony egy marék rőzsével a kezében a máglya felé közelített. Jan Hus ekkor – állítólag – így kiáltott fel: O sancta simplicitas!²⁸

A kívül-belül kérdésköre szorosan összefügg a kritikus személyiségével. Azzal, hogy az illető mennyire képes félretenni ellenszenvét és szimpátiáját az adott művel vagy szerzővel kapcsolatban, s mennyire képes a tényeket alapul véve elemezni, értelmezni. Ez azért is fontos kérdés, mert – ahogyan írtam már – minden kritikai írásnál a kritikus személye is megmértetik. Ungvári Tamás írta²⁹ majdnem ötven évvel ezelőtt – igaz, egy, az individualizmus ellen küzdő, az állam ideológiájában erős és erőszakos korszakban –, hogy vannak a beavatott kritikusok, és vannak a naivak. A beavatottak úgy írnak, ahogyan a környezetük azt elvárja tőlük, mindig mindenben kellően informáltak, felkészültek a válaszokkal, a naivak pedig bárkinek megmondhatnak bármit, keményen és határozottan, merthogy „*Ha nem egyformán osztják az igazságot – akkor a kiragadott igazság gyilkosabb a hazugságnál, fertelmesebb a csalásnál*”³⁰. Érzelmekkel, indulatokkal teli megállapítás ez, de egy kritikai megállapítás miért ne lehetne akár ilyen is.

²⁷ Jan Hus (1369-1415) cseh katolikus pap, vallásreformor, a huszitizmus atyja

²⁸ latin mondat, jelentése: Óh, szent együgyűség!

²⁹ UNGVÁRI Tamás: Még egyszer Beke. Élet és irodalom, 1963. szeptember 21.

³⁰ UNGVÁRI Tamás: Még egyszer Beke. Élet és irodalom, 1963. szeptember 21

Ám mi történik akkor, ha az igazság nem is fontos, csak a hangulatkeltés? Ha a mű sem fontos, amiről írunk, csak a kritikus hang számít, önmagában, előre eldöntötten és kiszámíthatóan, mert a hangsúly a hatáson van, nem pedig az adott regényhez, novellához, valamit a kritika műfajához mért alázaton?

A helyzet az, hogy az ilyen kritikai írást, műbírálatot sem tekinthetjük haszontalan, sőt még értelmetlennek sem – gonosznak, kegyetlennek és kritikushoz, műbírálóhoz nem méltónak azonban mindenképp. Különösen akkor születnek ilyen töltésű műbírálatok, amikor már a kritikus is azt hiszi, hogy ezt várják el tőle. Azaz: a kritikák megjelenési helyei is befolyásolhatják a kritika tartalmát, stílusát és minőségét.

Attila semmiképpen nem nevezhető olyan műbírálónak, aki beavatott volna, inkább a naivak közé sorolnám. Talán azért, mert megelégszik az általa igaznak vélt igazság kimondásában, amit amúgy lehet, meg is értenénk, szakmailag el is fogadnánk, ha bírálatában³¹ időt és helyet áldozna a felvetéseinek kibontására. S. Sárdi Margit pedig – jóllehet nagyon is jól ismeri Szélesi Sándort, és kedveli írói munkásságát, mégsem esik abba a csapdába, hogy ez a tény befolyásolja kritikai észrevételeiben. Megállapításai továbbra is tényszerűek, az író személyétől függetlenek³² – és éppen ez a szakmaiság védi meg őt attól, hogy a beavatottak vagy a naivak közé soroljuk.

Összevetés: A szimpátiák és ellenszervek alapjaiban ronthatják el a kritikus munkát. Felülemelkedni, kárörvendés és túlcsonduló szeretet nélkül írni nagy fegyelmet és alázatot vár a műbírálat szerzőjétől. A kiválasztás, a mű elemzésének szükségességét, a szétbontás és összeillesztés képességét feltételezi, nem pedig az esetlegességét. Merthogy a kritikus, a műbíráló is azonnal megítéltetik, amint megismerjük írását, amint fény derül módszerére, szakmaiságára, elfogultságára.

³¹ Idézet ATTILA kritikájából. SZÉLESI Sándor, A Beavatás szertartása: „Látni, hogy a szerző igyekezett. Néha ki is érezni a sorokból, hogy itt vagy ott konkrétan valami nagyon szépet és okosat próbált írni. Nem ment. A valószínűtlenül idilli bolygó valószínűtlenül idilli őslakói és a valószínűtlenül jógyerek főhőskölök valamint a valószínűtlenül egybites, ostoba, elnyomó, sztereotip betelepülők konfliktusa belefulladás valami nagyon nem vicces önparódiába. Talán kevésbé fekete vs fehér koncepcióval az olvasó se érezné úgy, mintha éppen valaki prédikálni próbált volna neki.” rpg.hu/iras/mutat.php?cid=5658

³² S. SÁRDI MARGIT műismertetése: SZÉLESI Sándor, Haláلودig, haláلودig, A láthatatlan város, 20360. „Az új találmányok veszélyei témakör alkalmazása: gondolatátvitel speciális célra. Az ötlet (a házastárs fejébe be-lelátani) nem új (az orosz irodalomban már találkozhattunk vele), értéke az elhidegűl? házasság rajza, a gyanakvás, a zöldelem? szörny, a vívódás és a rettenetes bizonyosság ábrázolása. Az epikum szerény, de a lélekábrázolás elmélyült, árnyalt: valódi, vívódó egyéniségeket állít elénk. A környezetrajz vázlatos, a párbeszédet belső beszéd helyettesíti.” sfportal.hu/zsoldos-peter-dij-sardi-margit-novella-ertekelese-2939.scifi

3.

Mindezek a szempontok is mutatják, hogy bár könnyűnek tűnik kritikát, műbírálatot írni, ám a pusztá véleménynél többet közölni nem kis kihívás. Azaz: nem is olyan könnyű jó kritikát írni.

A helyzet azonban az, hogy – mint láttuk – a műbíró felkészültsége, körültekintése, valamint kritika közönsége, megjelenési helye legalább annyira befolyásolja a minőséget, mint a kritikus személye, személyisége. Ráadásul a változó társadalmi kommunikáció megváltoztathatja a kritika kiinduló- és végpontjait, a közbeeső úton pedig úgy váltogatja a szereplőit, ahogyan a közönség igényli azt. Míg korábban ellenőrzött és szakmai alapon – értsd: szerkesztetten – működött a rendszer, mára úgy fordult a világ tengelye, hogy a kontrollra sokszor csak utólag marad lehetőség. Az utólagosság azonban nem tud helyreállítani semmit, csak arra képes, hogy jelezze, valaminek talán más játékszabályok alapján kellene, kellett volna működnie. Mert ahogyan egy török mondás is megfogalmazza, a szó olyan, mint egy kilőtt nyílvevő – így a kimondott vagy leírt szó hatását is csak tompítani, gyógyítani lehet, semmissé tenni azonban nem.

De nem is lehet, nem is érdemes szembenenni a változásokkal. Mert be kell látni, hogy az igény is teremthet szükségletet, és ahogyan eltűnnek korok és korszakok, úgy változik a bennük rejlő, és az azokat mozgató erő is. Jelenleg átmenti korszakát éli a kritika – és minden, ami megjelenik a monitoron túli űrben. Most csiszolódnak csak szabályzói, most formálódnak, alakulnak törvényei.³³ Szokni kell azt a világot, és alkalmazkodnunk kell hozzá. De az alkalmazkodás nem jelentheti azt, hogy fel kellene adnunk legfontosabb szakmai és emberi értékeinket, vívmányainkat. Azokat is igazítani kell a szükségletekhez. Tanítással, neveléssel, és türelemmel, mert az átalakulás és felismerés folyamata

³³ „A nyúlfarknyi blogspotok, kommentek és fórumhozzászólások, vagy a még rövidebb Twitter-bejegyzések új típusú befogadásra és tartalomelállításra szocializálnak. A net világa a rövid és minimálműfajok uralmát hozta el, ami egyben meghatározza a befogadók elvárásai horizontját, befogadási stratégiáját és türelmi küszöbét is.” VASKÓ Péter: A kritikus tömeg, Az olvasó lázadása, 223. o, Kalligram, 2008

olykor lassabban történik meg, mint ahogyan azt szeretnénk vagy remélnénk. Merthogy a szabadság íze, az egyén mentális és szellemi képességének szárnypróbálgatása mindig eufóriával kezdődik, és csak ezután következik a tapasztalás és felismerés folyamata.

Mi tehát mindezek alapján egy jó kritika célja? Az elemzés? A befolyásolás? Az olvasásra buzdítás? Az eltávolítás? Nem attól él egy kritika, hogy az elemzésen túl megteremt egy önálló világot is, amely ugyanúgy szerethető, befogadható és elvethető, mint a mű, amiről íródott? Nyilván mindegyikben ott rejtőzik az igazság – de az biztos, hogy nem azért írunk kritikát, hogy azzal tetszést váltsunk ki; még akkor sem, ha lesznek olyanok, akiknek tetszik, másoknak pedig nem, amit írunk.

A kihívás azonban nagy, hiszen azt a kritikusnak kell eldöntenie, hogy a befogadóknak ír, avagy önmagáért; az elemzésre szánt mű a fontos, vagy az általa leírtak hatása. Valójában az arányok helyes vagy helytelen alkalmazása a kritikus kritikája. Ez dönti el ugyanis, milyen lesz a teremtett mű: mesterkélt felszínes vagy mélyen elemező – tudva azt, hogy már a nyelvhasználat is alapjaiban meghatározza, milyen irányt vesz a műelemzés. *Mozgó esztétika*, ahogyan megfogalmazta egykor Bjelinszkij.³⁴ Ehhez képest a gondolkozás szabadsága olyan, mint a levegővétel.

Valamiért makacsul hiszek abban, hogy csak az tud jó kritikát írni, aki nem csak azzal van tisztában, milyen szempontok szerint érdemes elemezni, boncolni, bemutatni egy művet, társadalmi, biológiai, technológiai környezetét, hanem arra is kíváncsi – vagy legalábbis megvan benne a megismerésre való képesség –, hogy megtudja, kicsoda valójában önmaga. Akár itt a Földön, akár a virtuális térben él és dolgozik is.

³⁴ Grigorjevics Visszarion BJELINSZKIJ (1811-1848) orosz publicista, kritikus